

Lietuvių kalbos garsų fonologinės interpretacijos

KAZIMIERAS GARŠVA

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

The article deals with a number of controversial issues of Lithuanian phonology. Attention is paid to the phonological interpretation of (1) peripheral phonemes, (2) vowel quantity, (3) diphthongs (especially the rising diphthongs /ie/ and /uo/), (4) affricates and (5) the correlation of palatalization.

0. ĮVADINĖS PASTABOS

Straipsnyje aptariamos lietuvių kalbos fonemos (balsiai, priebalsiai), jų variantai ir fonemų junginiai (dvibalsiai, dvigarsiai). Lietuvių kalbos fonologinė sistema iš esmės yra vieninga. Tarmėse fonologinių skirtumų nėra daug. Jose daugiau dėsningų garsų pakitimų, neretai mažiau periferinių fonemų.

Skirtingų laikotarpiai ir fonologijos mokyklų kalbininkai lietuvių kalbos fonemas aprašo ne pagal vienodus kriterijus ir dėl to nurodo nevienodą fonemų skaičių.

Bendrinės lietuvių kalbos fonologinėje sistemoje buvo skiriama nuo 5 iki 14 balsių, iki 6–8 dvibalsių, 33–45 priebalsiai, taip pat 2–3 priegaidės (plg. Klimas 1970; Ambrazas, red. 1997: 23, 29). Fonemų skaičius priklauso nuo to, ar laikomi savarankiškomis fonemomis ir priskiriami segmentiniams lygmeniui šie reiškiniai:

- a) balsių kiekybė, t. y. ilgieji ir trumpieji balsiai,
- b) dvibalsiai ir afrikatos (balsių ir priebalsių junginiai),
- c) balsių, dvibalsių ir priebalsių palatalizacija (veliarizacija),
- d) balsiai ir priebalsiai, esantys tik skoliniuose.

Dar sudėtingesnė ir mažiau ištirta tarmių fonologinė sistema. Aukštaičių tarmių (ypač pietinių) fonologija labiau panaši į bendrinę kalbą negu žemaičių.

Mūsų darbo metodika remiasi Prahos, Maskvos ir Lietuvos fonologijos mokyklų teiginiu, jog kalbai svarbu tik tai, kas girdima ir skiriama žmogaus ausimi. Negirdimos, klausą nesuvokiamos ir neskiriamos garsų ypatybės negali būti kalbos fonologiniai elementai – jų nėra kalbos sistemoje (žr. Girdenis 1995: 248).

Sudėtinga atskirti kai kurias fonemas nuo prozodemų. Nesegmentiniai požymiai nuo segmentinių skiriiasi ilgiu. Nesegmentiniai (prozodiniai) kalbos reiškiniai gali būti ilgesni už fonemą (pavyzdžiu, žodžio kirtis, frazės intonacija) ir trumpesni už fonemą (pavyzdžiu, kai kurių kalbininkų pripažystama mora – ilgosios balsinės fonemos dalis). Ilgesni už fonemą fonetikos vienetai vadinami supersegmentiniai (lietuviškiau – viršsegmentiniai), trumpesni už fonemą – subsegmentiniai (Garšva 1977: 6–7).

1. BALSIAI

1.1. Fonemos ir periferinės fonemos

Bendrinės lietuvių kalbos balsių sistema yra tokia:

/i:/	/u:/	/i/	/u/
/e:/	/o:/	([e])	(/ɔ/)
/e/	/a:/	/e/	/a/

Schemoje lenktuose skliaustuose pateikiame periferines fonemas, vartojamas tik skoliniuose, bei pozicinius variantus. Kirčiuotos ir nekirčiuotos fonemos gali kontrastuoti viena kitai kokybe ir kiekybe, plg.: *t̄s - tōs - tēs - tās, v̄s - vēs - vōs - v̄s - vēs, sē'ko - sā'ko - sū'ko, t̄'ko - tē'ko - tā'ko - t̄'ko - tū'ko* ir t.t.; *nōsi:s - nōsis, d̄l̄dis - d̄l̄dis, l̄l̄s - l̄l̄s, š̄l̄ - š̄l̄, skir'ù - skir'ù; kel'ù - kel'ù, ti'l'ù - til'ù, tū' - tū, lū'pa - lū'pa, pū's - pū's, dur'ù - dur'ù; mē's - mē's, kā'te - kā'te; mā'žas - mā'žas, mā'no - mā'no, rā'stu - rā'stu, pō'ra - pō'ra* (žodžių poros, kurios skiriasi ne tik balsiais, bet ir priebalsių kietumu ir minkštumu, nėra minimaliosios).

Ilgieji ir trumpieji aukštutinio pakilimo balsiai /i:/ : /i/, /u:/ : /u/ ir žemutinio pakiliimo balsiai /e:/ : /e/, /a:/ : /a/ kaitaliojasi tiek tame pačiame žodyje, tiek skirtingų reikšmių žodžiuose. Ilgoji fonema *o:* būna savos kilmės žodžiuose, o trumpoji periferinė fonema (/ɔ/) tariama tik tarptautiniuose žodžiuose, todėl /o:/ : (/ɔ/) opozicija pasitaiko tik keliuose skirtingu reikšmių žodžiuose: *jō'do - j̄do, jō'nas - j̄nas, sō'da - sōdā - sōda, šō'ko - šō'ko, tōlis - t̄lis*. Taigi minimaliosios poros su periferine fonema (/ɔ/) skiriasi paplitimu (jų žymiai mažiau), distribucija (tik skirtingu reikšmių žodžiai).

Balsis [e], tariamas nedaugelio bendrinės kalbos atstovų ir dėl to nesudarantis nė vienos visų bendrinės kalbos ar tarmės atstovų vartojamos minimaliosios poros, laikytinas fakultatyviniu balsio /e/ variantu, plg.: *mētras / mētr̄as, ešelōnas / ešelōn̄as* (ešelōn̄as gal ir niekas netaria), *éistas - èistas / èstas, gèstu: 'gestu' - gèstu: / gèstu:* (plg. Kazlauskas 1966: 74; Girdenis 2000: 105).

Skirtinos trys pagrindinės balsių klasės (dvi iš jų – pagal liežuvio judėjimą): 1) priesakiniai /i/, /é/, /e/, /i/, /e/ ir užpakaliniai /u/, /o/, /a/, /u/ (/ɔ/), /a/; 2) aukštutiniai /i:/, /u:/, /i/, /u/, vidutiniai /é/, /o/, (/ɔ/) ir žemutiniai /e/, /a/, /e/, /a/; 3) ilgieji /i/, /u/, /é/, /o/, /e/, /a/ ir trumpieji /i/, /u/, (/ɔ/), /e/, /a/.

1.2. Balsių [e] ir [a], [e] ir [a] variantai

Aukštaičių šnektose [e'], [e] ir [æ'] ([ā']), [æ] ([ā]) gali būti ne fakultatyviniai, bet poziciniai variantai. Bet ir po minkštojo priebalsio balsių [a] ir [e] variantai bendrinėje kalboje, rytų aukštaičių tarmėse neretai nesutapatinami. E. Mikalauskaitė (1975: 24) dar 1964 m. buvo rašiusi, jog „šioje pozicijoje beveik visa Lietuva moka ištarti [ā]“, t. y. skiria, pavyzdžiui, veiksmažodį *siaūbia* (inf. *siaūbti*) nuo daiktavardžio šauksmininko *siaūbe* (vns. vard. *siaūbas*). Iš 167 mūsų apklaustujų asmenų žodyje *kelia* taip galinį balsį (atvirajį *a*) tarė 151 žmogus, arba 90,4% (9,6% tarė uždarą *e*). Iš 15 kalbininkų lituanistų bendrinės kalbos žodžių poras *suñķę - suñķią*, *gilė - gilià*, *žymès -*

žymiąs, jéi – jái ir t. t. skyrė 9–12 asmenų (dauguma) (Garšva 2001: 142–148). Vargu ar pasiteisinama tokios tarties interpretacija kaip knyginė. Ši tartis jau, rodos, tampa ne dirbtine, o nemaža dalimi – visuotine.

Pagal A. Pakerio *Lietuvių bendrinės kalbos fonetikos* (1986: 56, 62) vadovėlij aukštųjų mokyklų lituanistai mokomi, jog „žodžio viduje ir gale po minkštųjų priebalsių balsių [a·] pakeičia balsis [e]“, o balsi [a] – [e]. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrasas, red. 1997: 23, 24) teigiama, jog po minkštųjų priebalsių balsiai /a/, /a/ neknyginėje tartyje dažniausiai sutampa su /e/, /e/, plg.: *giliàs* – *gilès*, *séniai* – *sénei*, o „daugelyje tarmių, dažniausiai ir bendrinėje kalboje, balsių /a·/ : /e·/ ir /a/ : /e/ opozicija po visų priebalsių neutralizuojama: pozicijoje [C–] /a· a/ dažniausiai tariami kaip /e· e/, o junginių su nepalatalizuotu priebalsiu ir ē nebūna“*. Vakarų aukštaičiai kauņiskiai, sudarantys bendrinės kalbos fonetikos pagrindą, po minkštojo priebalsio žodžio gale balsio [a] dažniausiai, rodos, nesuplaka su [e], pvz.: *pékšč'a* ‘pésčia’, *plāuk'a*. Galinis [á] (< [a]) tariamas ne tik Lietuvos Respublikos plote, bet ir pačiose rytinėse vilniškių šnektose, kurioms lietuvių bendrinė kalba turėjo arba mažą įtaką, arba jokios (pavyzdžiu, Uodegėnuose): *šviñ'c'a* ‘švenčia’, *rai.k'a* ‘reikia’.

Taigi negalima teigti, jog dalis kalbėtojų dirbtinai sudarytomis sąlygomis žodžio gale sugeba skirti /a·/, /a/ nuo /e·/, /e/ variantų vien pagal rašyboje atsispindinčius principus. Žodžio šaknyje šiuos pozicinius variantus aiškiai skiria, pavyzdžiui, šiaurės panevėžiškių: *às* ‘esu’ – *ès* ‘esi’, *gǣr* ‘gera’ – *gē̄r'* ‘geria’, *gär* ‘gerà’ – *gér* ‘geri’, *nǣs* ‘nešu’ – *nèš* ‘neši’. Žodžio gale panevėžiškių tariamas uždaras *e*: *mē* ‘me’ (garsažodis), *lāime* ‘laimė’.

Nuomonės sutampa tik dėl bendrinės kalbos absoliutinės žodžio pradžios [e·], [e], kur balsio kokybę nesikeičia. Dėl kamieno ir žodžio galo [e·], [e] yra mažiausiai keturių kalbininkų rekomendacijos: 1) absoliutinėje žodžio pradžioje, absoliutiame gale ir prieš minkštuosius priebalsius tarti uždarą (itemptesnį, priešakesnį) [e], prieš kieetusius priebalsius – atvirą [á] (K. Garšva); 2) antroji nuomonė nemaža dalimi derinasi su pirmaja, bet žodžio gale siūloma tarti vien *e* (A. Girdenis); 3) ilguosis ir pusilgius (dvigarsiuose) [e·], [e·] tarti [a·], [a·], o trumpuosius – [e] (V. Vitkauskas); 4) visur žymėti ir tarti [e·], [e] (V. Vaitkevičiūtė; [a·], [a] – kartais įmanomi tik fakultatyviniai variantai, anksčiau leisti tarti ir žodžio gale – A. Pakerys). Nuo šio klausimo sprendimo priklauso ne tik bendrinės kalbos tartis, bet ir morfonologinių reiškinų aprašymas.

1.3. Balsių kiekybė

Visose lietuvių kalbos tarmėse skiriami kirčiuotų skiemenui ilgieji ir trumpieji balsiai, o nekirčiuotuose skiemenuyse ilgieji balsiai išlieka arba trumpėja iki pusilgių ir trumpųjų.

Yra keturios ilguų ir trumpųjų balsių interpretacijos – jie laikomi: 1) atskiromis fonemomis (Lietuvos ir kitų kalbininkų dauguma); 2) „neutralios“ trukmės balsio ir

* Pastarasis reiškinys yra pietų aukštaičių tarmėje. Kalbant apie bendrinės kalbos balsių ir dvigarsių tartį, kai reikia pabrėžti rašybos įtaką ar cituojami supaprastintos transkripcijos šaltiniai, priebalsio minkštumas žymimas ženklu <i>.

ilgumo požymio (prozodemos) junginiu (Svecevičius 1964: 25–26 ir t. t.); 3) morfemų skiriamuoju požymiu (Garde 1968: 161); 4) viena trumpaja fonema (mora) ir dviejų morų junginiu (Trubeckoj 1960; Heeschen 1968; Kenstowicz 1970). Pirmuoju ir ketvirtuoju atvejais kiekybė priskiriama segmentiniam lygmeniui, antruoju ir trečiuoju – viršsegmentiniam lygmeniui (prozodijai).

Kiekvienas minėtas požiūris turi savų privalumą ir trūkumą (jie čia išdėstyti pagal patikimumą). Iš keturių interpretacijų renkamės tą, kuri mažiausiai turi trūkumą – pirmąją. Tai labiau derinasi ir su eksperimentų duomenimis (Pakerys 1995: 26–73), jog tik žemutinio pakilimo balsiai [e·] : [e], [a·] : [a] labiau skiriasi kiekybe (ilgumu-trumpumu), o aukštutinio pakilimo balsiai [i·] : [i], [u·] : [u] – kokybe (įtempimu-neįtempimu). Ilgesni balsiai yra įtemptesni.

Bendrinėje kalboje skiriami šeši balsių tipai: *I, U, E, O, A, A*. Kiekvieną tipą sudarytų dvi fonemos, besiskiriančios spektru (įtempimu–neįtempimu). Šią idėją konkretino A. Girdenis (1967: 4, 1981: 131), J. Kazlauskas (1968: 13, 14) ir ypač A. Pakerys (1986: 27–37 ir t. t.), skyręs ilguosius–įtempuotusius ir trumpuosius–neįtempuotusius balsius.

Lietuvių kalboje balsis, prilausantis kuriai nors morfemai, dažnai išlaiko tą pačią kiekybę. Tai suklaidino P. Gardą (Garde 1968: 160–165), kiekybę palaikiusi ne balsių, o morfemų požymiu. To priimti neleidžia ir gana gausios išimtys žodžių šaknyje; plg.: *gir'a* 'giria' – *gí're* 'gyré', *lít'i* 'lyti' – *líjo*', *kí'la* 'kyla' – *kílo*, *bú'na* 'būna' – *búvo*', *ká'sa* – *kás*. Žodžių galūnėse balsio kiekybė priklauso nuo žodžio formos, plg.: dgs. kilm. *namū* 'namų' – vns. jn. *namù*, *ví'nu* 'vyru' – *ví'nu* 'vyru', vns. vard. *lí'gus* 'lygus' – dgs. vard. *lí'gu:s* 'lygūs' ir t. t.

Fonetiko V. Artiomovo mokinys B. Svecevičius (1964) kiekybę laikė intonacijos požymiu. Kiti tyrejai šio požiūrio neparėmė.

Fonologai yra pastebėję, jog prozodiniams vienetams būdingas kintamumas (kirčio vieta), laipsniškumas (ilgumas, pusilgumas, trumpumas), tik vienas skiriamasis požymis (balsiai, priebalsiai jų turi daugiau).

Bendrinės kalbos ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija turi vienodas sąlygas. Kiekybė nustatoma vienos fonemos atkarpoje ir dėl to ją galima laikyti balsinių fonemų skiriamuoju požymiu (Girdenis 1995: 252). Perėjus iš fonologinio lygmens į morfologinių, aiškėja, jog kiekybė, kaip ir kirtis, priegaidės, priklauso ir tam tikroms morfemoms, dėl to minėtus reiškinius su išimtimis būtų galima vadinti „morfoprozodemomis“.

Tarmės, kuriose kiekybės opozicija išliko tik kirčiuotuose skiemenyse, dar labiau paremia prozodinę kiekybės interpretaciją. Pavyzdžiui, šiaurės panevėžiškių tarmėje aiškiai skiriami ilgieji, pusilgiai ir trumpieji balsiai (yra trijų ilgumų sistema), bet vienas kuris nors balsis gali turėti ne daugiau kaip du fonologinius ilgumus laipsnius. Kirčiuotoje (stiprijoje) pozicijoje aukštutinio ir žemutinio pakilimo balsiai pagal kiekybę sudaro opoziciją (I), o vidurinio pakilimo balsiai opozicijos nesudaro (II):

I 1. Balsiai [i·], [i.], [u·], [u.] yra ilgi ir pusilgiai (pavyzdžius žr. toliau; Garšva 1977: 80);

2. Balsiai [e·], [e], ([æ·], [æ]), [a·], [a] yra ilgi ir trumpi;

II 3. Balsiai [é] ([e']), [o'] kirčiuoti yra tik ilgi;

4. Balsiai [e] ([j]), [o] kirčiuoti yra tik trumpai.

Trumpujų balsių [e], [e'], [o], [a] vietą balsių sistemoje galima aiškinti dvejopai ar net trejopai: 1) pagal kokybinį panašumą būtų galima juos sieti su ilgaisiais [é'], [e'], [o'], [a']; 2) pagal kaitaliojimąsi toje pačioje morfemoje su balsiais [i.], [e'], [u.], [a'] garsus [e], [e'], [o], [a] būtų galima laikyti šių balsių poziciniais (atitrauktinio kirčio) variantais; 3) trumpujų [e], [o] nepriskirti nei vieniems, nei kitiems ir laikyti juos savarankiškomis fonemomis.

Balsiai [e], [o] kaitaliojasi toje pačioje morfemoje ne su balsais [é'], [o'] (kaip ilgieji ir trumpieji [e], [a] tarpusavyje), bet su balsais [i.], [u.], plg.: *s'kēr'* ‘skiriù, skiri’ – *s'kì.r'* ‘skiria’, *s'kēr'* ‘skēr’; *kōr'* ‘kuriù, kuri’ – *kù.r'* ‘kuria’, *kōr'* ‘kōr’; todėl su ilgaisiais galima sieti tik balsius [e], [a].

Trumpuosius [e], [e'], [o], [a] balsių [i.], [e'], [u.], [a'] poziciniais variantais būtų galima laikyti tik tada, jei tarmei įsivestume dvių kirčio tipų kategoriją, didesne dalimi atitinkančią diachroninę kategoriją – pagrindinį ir atitrauktinį kirtį. Bet, masydami sinchroniškai, „nežinome“, kuris kirtis pagrindinis, kuris atitrauktinis, o iš klausos, kaip rodo mūsų audiciniai eksperimentai, šie kirčiai dabar skiriami labai menkai, pastebėtus jų skirtumus galima žymeti vien priegaidėmis. Be to, ne tik ilgieji, bet ir trumpieji (pusilgiai) balsiai gali būti kirčiuoti tiek pagrindiniu, tiek atitrauktiniu kirčiu. Pagrindinio kirčio pozicijoje pusilgiai [i.], [u.] pagal eilę gali būti bet kuriame žodžio skiemenyje, o balsiai [e], [e'], [o], [a] kirčiuoti trumpai išlieka daugiausia galiniame žodžio skiemenyje, bet pasitaiko ir toliau nuo žodžio galo esančiuose skiemenyse (iš ištiktukų kilusių veiksmažodžiuose, plg., *trēp'tāleje* ‘trēptelėjo’, iš kitų kalbų atėjusių žodžiuose, plg., *lāt'vej* ‘Lātvija’, kai kuriose tarmės vietose – būvardžių aukštėsniuoju laipsnio priesagoje -ēsnis, -ē). Jeigu kirčiuoti pagrindiniu kirčiu trumpieji balsiai daugiausia išlieka tik galiniame skiemenyje, kirčiuoti atitrauktiniu kirčiu šie balsiai būna ne tik galiniame, bet ir antrame nuo galo skiemenyje, o toliau į priekį esančiuose skiemenyse jų trumpumas taip pat dažnai nebeislaiKomas.

Dėl balsių [e], [o] priklausomybės galutinį atsakymą duoda nekirčiuota pozicija. Nekirčiuoti balsiai [i] – [e], [u] – [o] yra laisvieji variantai, todėl ir kirčiuotoje pozicijoje (kurioje šių balsių opozicija nėra neutralizuojama) balsius [e], [o] reikia laikyti balsių [i.], [u.] trumpaisiais variantais. Balsiai [e], [a], kaip ir ilgieji [e'], [a'] yra savarankiškos fonemos.

Panėvėžiškių tarmėje toje pačioje kirčiuotoje pozicijoje yra ilgujų-pusilgių arba ilgujų-trumpujų balsių opozicija (neutralizuojama tik galiniame atvirame skiemenyje), ir balsių kiekybė būtų diferencinis požymis, priklausantis fonemoms. Balsiai, kirčiuoti galintys būti tik ilgi ([é'], [o']) arba tik trampi ([e], [o]), koreliacijos pagal ilgumą-trumpumą nesudaro. (Remiantis vien balsais [é'], [o'], nekirčiuotame skiemenyje sutrumpėjančiais, kiekybę būtų galima priskirti ir virssegmentiniams lygiui.)

Priešinant ilguosius-pusilgius [i'], [i.], [u'], [u.], minimaliose porose skiriami žodžiai tik su skirtingomis reikšmėmis, pvz.: *ski'la* ‘skylė’ – *ski.la* ‘skilo’, *mū's* ‘Mūšà’ – *mūš* ‘mūša’, taigi šie balsiai kirčiuoti išlaiko tą pačią kiekybę. Ilgosios ir trumposios fonemos /e'/, /e/, /a'/, /a/, priešingai, dažniausiai skiria to paties žodžio formas (kurių

kalboje yra daugiausia) ir žymiai rečiau – skirtinges žodžius, pvz.: *kė-l'* ‘kėlia, kėli, kėlią’ – *kėl'* ‘keliū, keli’.

Kirčiuoti trumpieji balsiai retkarčiais toje pačioje pozicijoje gali būti pailginami beveik iki pusilgių (ypač skiemenuj pabrëžiant dël intonacijos), bet žodžio reikšmė nuo to nepakinta. Tokius pailgėjusius balsius galima laikyti trumpujų fonemų fakultatyviniais variantais, kartais turinčiais ir stilistinę reikšmę (panašiai ir buvę ilgieji balsiai [i:], [e:], [u:], [o:]), nekirčiuotame skiemenyje labai retai ištariami ne trumpi, o pusilgiai, yra trumpujų pozicinių variantų fakultatyviniai variantai, pvz.: *gi.ví'bés* ‘gyvý-bés’, *bù.vo.m* ‘buvome’).

Gavę pagrindinį ar šalutinį kirtį, tarmių balsiai išlieka ilgesni ar pailgėja. Bet visur yra tik dviejų ilgumų fonemos, o visi kiti garsai – poziciniai variantai (plg. Kazlauskaitė 2001; Kazlauskienė 2001). Trijų ilgumų žemutinio pakilio fonemų aprašymai yra klaidingi.

Dž. Treigeris (Trager 1940: 31; 1941: 139–141) lietuvių ir latvių ilguosius balsius laikė dviejų elementų grupėmis (dvigubais junginiais), o chorvatų kalboje kiekybę atskyrė nuo fonemos ir laikė prozodema. Kiekybę prozodema (trukme besiskiriančia nuo fonemų) daugiausia laikė Prahos ir Londono kalbinių mokyklų atstovai. Amerikos deskriptyvistai, Maskvos fonologinės mokyklos atstovai kai kurių kalbų kiekybę priskyrė segmentiniams lygmeniui (Kuznecov 1970: 339–344).

Ilguosius balsius bandoma skaidyti ir į 2–3 moras. Pagal morų teoriją ilgieji balsiai yra dviejų tokų pat trumpujų fonemų (morų) junginys, priklausantis skiemenui. „Politoniinėms“ kalboms jি imta taikyti dël to, kad du kirčio tipai (riegaidės) esą ne tik dvigarsiuose (dviejų fonemų junginiuose), bet ir ilguosiuose balsiuose. Kirčiuotoje moroje neva pakylas tonas: kirtis pirmojoje moroje yra akūtas, antrojoje – cirkumfleksas.

Lietuvių kalbai ši teorija netinka dël to, kad priegaidės nėra iki galo priklausomos nuo kirčiavimo: jos yra ne žodžių ar formų, o nedaug su kirčiu susijusi papildoma tam tikrų morfemų ypatybė. Dvigarsių priegaidės daugiau skiriasi ne pirmojo ir antrojo dēmens kontrastu, o to paties pirmojo dēmens kokybe. Ilgieji balsiai [o:], [e:] neturi lygiaverčių trumpujų atitikmenų, iš kurių jie susidėtu (Girdenis 1995: 259–260). Mūsų kalba pasirodė nesanti toninė, be to, dvigarsių ir balsių priegaidžių vaidmuo dël skirtingo kontrasto iš esmės skiriasi. Lietuvių kalboje greta einantys du trumpieji balsiai retai sutraukiami į vieną (plg. *paakéti*, *priiminéti* – *pasilséti* ‘pasiilséti’), o tai leidžia ilguosius balsius laikyti savarankiškomis fonemomis (Kuznecov 1970: 344).

A. Baranauskas (Baranovskij 1898: 21–23) vienmoriais laikė trumpuosius balsius, dylimoriais – pusilgius, trimoriais – ilguosius balsius. Fonetiskai tokios abstrakčios proporcijos įmanomos, bet nėra tikslios: pusilgis balsis žodžio viduje, gale ir nekirčiuotas, pavyzdžiu, uteniškiu tarmėje, ilgesnis už trumpajį 2,1, 1,7, 1,9 karto, ilgasis balsis – 2,4, 2,1, 2,7 karto (Girdenis 2001: 270). Panevėžiškių tarmėje labai trumpėja ir redukuojami nekirčiuoti balsiai.

J. Stepanovas skyré vienmorius, dylimorius ir trimorius balsius, moromis aiškino A. Leskyno metatonijos dėsnius (žr. Rodionov 2001: 432–433). Modeliuodamas ištorinę akcentuaciją, J. Stepanovas manė, kad akūtas buvo dviejų morų skiemenyje, cirkumfleksas – trijų morų skiemenyje. Atitraukus kirtį į kairę, viena mora prarasta,

o priegaidė antrojoje kairiojo skiemens moroje pakeista iš tvirtapradės į tvirtagalę. Metatoniją moromis sunku įtikinamai pagrįsti.

Idomi morų teorija nepasiteisino nė vienoje Europos kalboje, turinčioje priegaides: nei latvių (plg. Ivanov 1959: 134), nei serbų, chorvatų (Kuznecov 1970: 343–344), nei šiaurės skandinavų (Kacnel'son 1966: 37–38, 120–121).

2. DVIGARSIAI

2.1. Mišrieji dvigarsiai ir sudėtiniai dvibalsiai

Didžiausia problema yra dėl kurių indoeuropiečių kalbų dvibalsių fonologinės interpretacijos. Anglų, vokiečių, rumunų (plg. Gordina 1966: 174–175; Glušak 1966: 379–381), lietuvių ir kitų kalbų dvibalsiai laikomi ir fonemomis, ir dviejų fonemų junginiais arba vieni – fonemomis, kiti – balsių junginiai ar jų variantais. Baltistikoje vargu ar greitai bus prieita prie vieningos nuomonės, kadangi ir viena, ir kita kalbininkų pusė turi savų argumentų. Vienos ar kitos nuomonės besilaikančių kalbininkų skaičius šiuo atveju nelabai daug ką reiškia, kadangi tai priklauso nuo mokslininko parengtų mokinių skaičiaus.

Lietuvių kalboje skiriami sutaptiniai dvibalsiai [ie], [uo], sudėtiniai dvibalsiai [ai], [au], [ei], [ui], [eu], [oi], [ou] (trys paskutinieji būna tik tarptautiniuose žodžiuose, plg. Ambratas, red. 1997: 22) ir mišrieji dvigarsiai, kurių pirmają dalį visoje lietuvių kalboje sudaro trumpieji balsiai [i], [e], [u], [a], antrają – sonantai [l], [r], [m], [n].

Mišrieji dvigarsiai [il], [ir], [im], [in], [el], [er], [em], [en], [ul], [ur], [un], [un], [al], [ar], [am], [an] ir sudėtiniai dvigarsiai neabejotinai yra dviejų fonemų junginiai. Jie yra tik prieš priebalsius ir žodžio gale (prieš pauzę), o prieš balsius suskyla į du skiemenis: *kīl-ti* : *kī-lo*, *kēl-ti* : *kēlia*, *kūl-ti* : *kūlia*, *kál-ti* : *kā-la* (dvibalsiai skyla rečiau: *badáu-ti* : *badā-vo* (visi priesagos -auti vediniai), *gáu-ti* : *gā-vo*, *sáu* : *sa-vè*, *ùi-ti* : *ù-ja*). Abiejų tipų dvigarsių dėmenys pakeičiami kitomis fonemomis*, pvz.: *gilti* : *gultī*; *šálti* : *šiltī*; *kálti* : *kárti* : *kásti*; *kaito* (: *kríto*) : *kálto* : *kářto*; *válgei* : *valgiui*; *máuti* : *málti* ir t. t. Dėl balsių kaitos toje pačioje morfemoje gali pakisti abi dvigarsio dalys: *kilti* : *kýla*, *sleñka* : *sliñko*, *máltai* : *pláuti*, *plóvē* ir pan.

Skirtingai nuo dvigarsių, dvibalsiai į du skiemenis skyla labai retai. Tai pasitaiko ir su ilgaisiais balsiais (*ly-ti* : *lī-jo*, *žū-ti* : *žū-vo*), todėl šis ir kiti argumentai yra tik papildomi. Bet dėl sudėtinėjų dvibalsių dvifonemiškumo yra kitų argumentų: jie ilgesni už ilguosius balsius (ir sutaptinius dvibalsius, žr. Pakerys 1986: 190), žodžio gale ir net viduryje jų antroji dalis gali kaitaliotis su priebalsiais *j*, *v*: *vns*. *naud*. *tuřgui* : *viet*. *tuřguje*, *táu* : *távo*, *sáu* : *sávo*, *sudiēu* : *su Dievù*; *ùi-ti* : *ù-ja*, *gáu-ti* : *gā-vo*. Dėl to sudėtinėjų dvibalsių antruosius dėmenis siūloma laikyti fonemų */j/*, */v/* variantais.

Pirmojo akademinės gramatikos leidimo (Ulvydas, red. 1965: 57) teiginiai, jog sudėtinėjų dvibalsių abu dėmenys priklauso tik tam pačiam skiemenui, yra nedalūs ir panašaus ilgumo kaip ilgieji balsiai – ne visai pagrįsti.

* Prozodiniai elementai kai kurių porų neleidžia laikyti minimaliomis.

2.2 Sutaptiniai dvibalsiai [ie], [uo]

Šie garsai, kaip rodo ir jų klasifikacija, skiriasi ir nuo sudėtinių dvibalsių, ir nuo balsių. Savo ypatybėmis jie yra tarpiniai tarp dvigarsių ir balsių. Su dvigarsiais juos sieja dvi (su tarpine – trys: [iea], [uo]) sudėtinės dalys ir tai, kad jie neturi trumpųjų atitikmenų, yra kintamo pakilio (jo tiksliai nustatyti neįmanoma), kiek ilgesni už ilguosius balsius. Vidurinių mokyklų vadovėliuose [ie], [uo] laikomi dvibalsiais (plg. Kondratas 2001: 15–16, 61, 179–180; Sirtautai 1999: 59, 62; Palubinskienė, Čepienė 2001: 31), aukštųjų mokyklų vadovėliuose – fonemomis (Girdenis 1981: 59–60; Girdenis 1995: 83–87) arba fonetiškai dvibalsiais, o fonologiškai – viena fonema (Petkevičienė 1993: 3, 4, 9).

Prie balsių sutaptinius dvibalsius artina susiliejantys komponentai ir fonetiškai bei fonologiškai panašios priegaidės (kirčiuotos sudėtinės dalys nepailgėja). Priešdėlio ir šaknies sankirtoje dvibalsiai gali būti prieš balsius ir kitus dvigarsius: *prieezis*, *prieeangis*, *prieaušris*, *núoara*, *núoalpis*, *núoauga* ir t. t. (plg. Girdenis 1981: 60; Pakerys 1986: 188), *pusiáuaugis*, *sáuéda* (Tekorius 1985: 131–132). Bet tai nėra reikšmingos fonologinės aplinkybės.

Sutaptinių dvibalsių dalį komutacija (pakeitimasis kitomis fonemomis) yra, mano nuomone, daugiau formalus, atsitiktinis ir dėl to ne tokis būtinės elementas *ie*, *uo* dvifonemiškumui įrodyti ar atmesti. Ši aplinkybė taip pat juos labiau artina prie viename skiemenyje esančių dviejų fonemų junginių. Pastebėta, kad [ie], [uo] antroji dalis gali būti priešinama su kitų dvibalsių ar mišrijujų dvigarsių dėmenimis: *kíetis* – *kiertis*, *dúoti* – *dùiti* – *dùrti* – *dùmti*, *kuokélė* – *kulkélė*, *kuópti* – *kuñpti*, *lúotas* – *lúutas*, *tiék* – *tílk* – *tírk* – *tíšk*, *dúok* – *dùmk* – *dúrk* ir t. t. Dėl nesuprantamų priežasčių (Girdenis 1983: 151) nenorima pripažinti, kad gali būti pakeista ir pirmoji šių dvigarsių dalis priebalsiais [r], [s], [ž], nors i tai atkreipė dėmesį jau L. Jelmslevas (Hjelmslev 1936–1937: 28; dar plg. Kazlauskas 1966: 73–76; Buch 1998: 11–12 ir t. t.), pvz.: *énq* – *sénq* – *pénq*, *iéžé* – *véžé*, *puōtq* – *prötq*, *skúodžia* – *skródžia* – *skrādžiai*; *piétus* – *prātus*, *úodas* – *södas*, *uolà* – *salà* – *žalà*, *úodo* – *bädo* – *rädo*, *úogq* – *nágq* – *ságq* – *vágq*, *úostí* – *kästi* – *rästi* (– *kósti*)*. Sudėtinių dvibalsių ir mišrijujų dvigarsių istorinėje kaitoje dalyvauja tik viena dalis (pirmoji, plg. Pakerys 1986: 191, 193), bet dėl to niekas nesiūlė jų laikyti balsiais.

Sutaptiniai dvibalsiai [ie], [uo] gali sudaryti opoziciją ir su balsiais: *líeti* – *lyti* – *lótí*, *liesti* – *l̄isti* – *lèsti*, *liépti* – *liuō[p]ti* ‘šerti’ – *lípti* – *lèpti* – *lō[p]ti* ‘lobti’, *plíenas* – *plýnas* – *plónas*, *skíestq* – *skýstq* – *sküstq*, *šviësti* – *švìsti* – *šveïsti*, *tiē* – *tuō* – *tū* – *tō* – *tā*, *tiékti* – *tuōkti* – *tíkti* – *tükkti*, *tiësé* – *tësé* – *tässé*, *dúoti* – *déti*, *púodas* – *púdas* – *pädas* – *pédas*, *píotq* – *pütq* ir t. t. Tai negali būti koks nors argumentas vienai iš dviejų nuomonii palaikyti, kadangi taip galėtume įrodinėti ne tik [ie], [uo], bet ir visų kitų dvigarsių „vienafonemiškumą“ ir balsių „dvifonemiškumą“. Bet dvigarsiai dažnai pakeičiami balsių, o balsiai – dvigarsių, pvz.: *bañdo* – *baido* – *būdo* – *bädo*, *jáuko* – *juōko* – *jùko*, *reïkia* – *riëkia* – *rëkia*, *žándas* – *žlèdas* – *žýdas*, *laūpo* – *láipo* – *leipo* – *llepō(s)*, *kais* – *keiš* – *kiřs*, *káimas* – *kélm̄as* – *kiëmas*, *teiš* – *tiës* – *tiřs*, *vaïkas* – *viëkas* –

* Paskutiniosios keturios poros tiktū tik tuo atveju, jei dvibalsių [ie], [uo] antruojančiu komponentu laikytume balsi [a] (plg. LKA II 77).

vilkas – viškas. Skiemenu ir žodžio sandara leidžia tik tam tikrą fonemų eilę. Pavyzdžiui, pradinėse priebalsių samplaikose priebalsiai [m], [t] ir kiti būna tik po s (plg. *smók* – *stók*) ir niekas nereikalauja, kad komutacijoje jie apsikeistų vietomis.

Nuosekliai laikantis N. Trubeckojaus fonemų skyrimo taisyklių (1960, 62–66, 207), fonema nereikėtų laikyti bent dvibalsiu [uo], kadangi jis gali skilti, kaip ir kiti dvigarsiai, į du skiemenis. Būtajame kartiniame laike [uo] suskyla į du skiemenis darioje priesagoje -*úoti*, -*úoja*, -*ávo*, plg.: *ga-rúo-ti* – *ga-rá-vo*, *va-žíúo-ti* – *va-žíá-vo* (panašiai kaip priesagoje -*áuti*, -*áuja*, -*ávo*, plg. *badáuti*, *badauja*, *badávo*)*. Atkreiptinas dėmesys ir į kamiengalio -*uo* kaitą su priesaga -*uva*: *akmuō* / *akmuvà*, *ruduō* / *ruduvà*, *sesuō* / *sesuvà*, *šuō* / *šuvà*, *tešmuō* / *tešmuvà* ir panašiai**. Daugelyje šnektų gali pasitaikyti abu žodžio variantai. Priesagos -*uva* atsiradimą čia įmanoma aiškinti ir fonetiškai: tarp dviejų balsių, kaip ir kitais atvejais, išsprautas priebalsis [v].

Su dvibalsiu *ie* lietuvių kalboje tokią pavyzdžių nėra, plg. *dúo-ti* – *dā-vé*, *ēi-ti* – *ē-jo*, bet *l̄ie-ti* – *l̄ie-jo*. Tai pasitaiko tik latvių kalboje, plg. *siet* ‘rišti, sieti’ – *sē-ja* ‘riša, sieja’.

Sutaptiniai dvibalsiai [*ie*, *uo*] yra šiek tiek ilgesni už ilguosius balsius. Sudėtiniai dvibalsiai yra dar kiek ilgesni – tai nulemia žemutinio pakilimo balsiai [*a*, *e*]. Pagal A. Pakerį (1982: 52) bendrinės kalbos kirčiuotų tvirtapradžių ilgujų balsių, sutaptinių dvibalsių [*ie*], [*uo*] ir sudėtinų dvibalsių [*au*], [*ai*], [*ei*], [*ui*] santykis yra 1 : 1,12 : 1,25, nekirčiuotų – 1 : 1,09 : 1,15, o kirčiuotų tvirtagalių yra mažiausias – 1 : 1,02 : 1,08. Panašūs duomenys gauti ir lietuvių kalbos pietvakarinėse šnektose (Atkočaitė 2000: 99; Leskauskaitė 2001: 122). Šakių šnektijoje poliftongai ilgesni už atitinkamus monoftongus santykiu 1,61 : 1. Inversiškai jie sutampa su dvigarsiais [*ai*, *au*], todėl vienodai turėtų būti ir interpretuojami.

Tarmių duomenys [*ie*], [*uo*] interpretacijos iš esmės nekeičia. Pavyzdžiui, pietų ir vakarų žemaičių, panevėžiškių, uteniškių ir kitose tarmėse nekirčiuoti [*ie*], [*uo*] dažniausiai vienbalsinami (šiaurės žemaičių, atvirkščiai, dvibalsinami *ē*, *o*), bet taip gali būti ir su kitais dvibalsiais: plg.: žemaičių *v̄-ks* ‘vaikas’, panevėžiškių *gràžę(s)* ‘grąžiai(s)’, *màto(s)* ‘mataū(s)’, *kiekviēns* / *kekviēns* / *kikviēns* ‘kickvienas’, *stegv̄.l̄e* / *steigv̄.l̄e* ‘Steigviliai’ ir t. t. Dvibalsių monoftongizacijos būta įvairių kalbų tarmėse: lietuvių, latvių, slavų, tocharų, arabų ir kitų (Schmalstieg 2001: 145–146, 225).

Vienafonemiškai interpretuoti kai kurių kalbų sutaptinius dvigarsius siūlyta jau 1929 m. (Trubetzkoy 1929: 55), nors ne kiekvienas sutaptinis dvigarsis turi būti laikomas viena fonema (Vachek 1936). Lietvių kalbos garsus [*ie*], [*uo*] laikyti viena fonema siūlyta nuo 1965 m. (Trost 1965; Smoczyński 1978; Kosienė 1978: 30–31; Kačiuškienė 1982: 41; Girdenis 1983: 152; 1995: 85–87; Leskauskaitė 2001: 23; Smoczyński 2001: 211–213). Svariausias [*ie*], [*uo*] vienafonemiškumo argumentas

* Dvibalsis [*uo*] pavyzdžiuose *dúo-ti* – *dā-vé*, *šlúo-ti* – *šlā-vé* (kaip ir dvibalsis [*au*], plg. *aū-ti* – *a-vé*, *gáu-ti* – *gā-vo*, *máu-ti* – *mó-vé*) galėtų būti laikomas /*a*/ ir /*v*/ junginiu, tik, skirtingai nuo [*au*], jo komponentai dėl žodžio sandaros taisyklių „apsikeičia“ vietomis. I šias žodyno išimtis galėtume atsižvelgti tik tada, jei priimtume dvifonemę ilgujų balsių interpretaciją, nes čia panaši garsų kaita pasitaiko dažniau, plg. *gý-ti* – *ḡl̄-jo*, *bá-ti* – *bù-vo*.

** Šiaurės panevėžiškai sako *ròdov* „ruduva“, *šòva* „šuva“, bet *ákma* / *ákem* „akmuo“, *piëma* / *piëm* „piemuo“.

kol kas yra jų priegaidžių tarimas (panašiai kaip balsiuose, priegaidžių niveliacija), bet tai salygoja skirtinga sutaptinių ir sudėtinių dvibalsių sandara^{*}.

Kiti autorai mano, jog [ie], [uo] tikslingiai interpretuoti kaip dviejų garsų junginius (pvz.: Hjelmslev 1936–1937: 28; Schmalstieg 1958; Hamp 1959: 200; Kazlauskas 1966: 75–79; Heeschen 1968: 216; Kenstowicz 1969: 5; 1970: 79; 1972: 3–4; Garšva 1977: 67–69; Pakerys 1982: 48; LKA_{II} 77; Tekorius 1985: 125–133; Salys 1992: 30; Zinkevičius 1994: 85; Markevičienė 1999:12, dar plg. Buch 1998: 11–12; Girdenis 2001: 399). Maždaug iki 1985 metų ši nuomonė vyravo ir mokslinėse lietuvių kalbos gramatikose, kur [ie, uo] vadinami dvibalsiais. Jie susideda iš dviejų balsių, kurie iš dalies gali būti pakeičiami kitomis fonemomis ir yra kiek ilgesni už ilguosius balsius. Dvibalsis [uo] gali pasidalinti į du skiemenis.

Visi šie argumentai rodo, jog bendrinės kalbos ir visų tarmių sutaptinius dvibalsius [ie], [uo] tikslinga ir toliau laikyti ne balsiais, o dvigarsiais, ne viena fonema, o dvem. Ne su visais išdėstytais teiginiais sutinkant, vien priešingos nuomonės nereikėtų skelbti gramatikose, vadovėliuose ir kituose populiaruose leidiniuose. Daugelyje kalbininkų darbų diskusija dėl [ie], [uo] fonologinės interpretacijos aptarta neišsamiai, nuomonei pagrįsti mažai pateikiama argumentų (ypač naujų), todėl mažiau reikšmingi straipsniai čia neminimi. Dialektologijoje iki šiol svarbu kuo tiksliau suregistruoti, apibendrinti šnekštų duomenis ir tik po to juos objektyviai teoriškai aiškinti. Fonemomis paprastai laikomi garsai, kurių nebegalima padalyti į smulkesnius garsus, einančius vienas po kito.

3. PRIEBALSIAI

3.1. Afrikatos

Afrikatų istorija, jų fonologinė interpretacija diskusijų sukelia palyginti nedaug, nors neaišku, kuria interpretaciją geriau pasirinkti. Mūsų darbe patikslintas nevienodas minkštųjų [t'], [d'] vertimas afrikatomis [c'], [dz'] skirtinėse lietuvių kalbos šnektose.

Tarimu ir retesniu vartojuimu (dažniau skoliniuose) bendrinės kalbos afrikatos /c/, /c'/, /č/, /dz/, /dz'/, /dž/ artimesnės periferiniams priebalsiams. Afrikatų nebūna žodžio gale, mažai jų ir žodžio pradžioje (išskyrus garsažodžius *kic*, *škič* ir pan.). Prieš /č/, /dž/ duslusis /s/ ir skardusis /z/ verčiami /š/, /ž/, plg.: *ankštì – ank[š]č'aū* ‘anksčiau’, *pavyzd̩'s – pavy[ž]dž'ū* ‘pavyzdžių’.

Minkštęji [t'], [d'] prieš užpakalinės eilės balsius vartojoami tik retuose svetimžodžiuose ir garsų pamėgdžiojimuose, taigi yra kietųjų fonemų /t/, /d/ variantai, plg. *tulénti* ‘tiulenti’ (apie žąsiukų balsą). Lietuviškos kilmės žodžiuose [t'], [d'] vartojoami

* Pagal bendrinės lietuvių kalbos fonemų dažnumo tyrimus [ie], [uo] gali būti laikomi ir fonemų junginiais, ir savarankiškomis fonemomis (Girdenis 2001: 67, 182–193).

tik prieš priešakinės eilės balsius ir minkštuosius priebalsius, o prieš užpakalinės eilės balsius vietoje jų dabar tariami /č/, /dž/, plg.: *jautis – jáuč'o* (< *jáutja·), *mēdis – mēdž'o* (< *mēdja·), *katē – kačiū̄, pati – pačiū̄*.

Pagal afrikatų [č], [dž] (dzūkuojančiu šnektau – [c'], [dz']) ir minkštujų priebalsių [t'], [d'] distribuciją lietuviškos kilmės (neskolintuose) žodžiuose morfonologiskai abi garsų poras galima laikyti minkštujų fonemų /t'/, /d'/ realizacija. Tarp [č'] ([tš']) ir [t'], tarp [dž'] ir [d'] yra papildomosios distribucijos santykis: afrikatos atsiranda prieš užpakalinius balsius vietoj minkštujų priebalsių, esančių prieš priešakinės eilės balsius. Šiai interpretacijai prieštaraujama dėl to, kad ji atspindi kiek ankstesnę lietuvių kalbos fonologinę sistemą, taip pat nepaklūsta priebalsių junginių taisyklėms, yra išimčių (Girdenis 1995: 79–80; Ulvydas, red. 1965: 28). Bet ji turi ir privalumų, nes padeda geriau interpretuoti išsiskiriančius iš fonologinės sistemos garsus [č'], [dž'] (bendrinės kalbos ir centrinių tarmių lietuviškuose žodžiuose neturinčius lygiaverčių kitims priebalsiams kietujų atitikmenų).

Dzūkuojančiose šnektose vietoj [č'], [dž'], pietų aukštaičių – ir vietoj [t'], [d'] vartojami [c], [dz]. Garso [c] distribucija pakraštinėse tarmėse kitokia negu [dz], taip pat kitų tarmių [č'], [dž']. Dzūkuojančių priebalsis [c] vartojamas daugelyje pozicijų: žodžio pradžioje (plg. *cik / cūk* ‘tik’), žodžio viduryje (*paskucinis* ‘paskutinis’), žodžio gale (*sé·c' / sé·c* ‘séti’), priebalsius labiau kietinančiose šnektose – ir prieš užpakalinės eilės (suužpakalėjusius) balsius. Žodyje *pàts* galiniai priebalsiai jų ir vakarų žemaičių sutraukiami į [c] (LKT 399, 404, 138). Žodžio viduryje (priesdėlio *at-* ir sangrąžos dalelytės *-si-* junginyje) vietoj [ts'] visi lietuviai taria [c'] (*acitráuk* ‘atsitrauk’, *acìneša* ‘atsineša’ – junginys [ts] gali būti čia ištariamas pamėgdžiojant rašybą).

Afrikatos /c/ (/ts/), /č/ (/tš/), /d/ (/dž/) vadinamos net priebalsiniais dvigarsiais (Pakerlys 1986: 194, 208). Antrają jų dalį ([s], [ʃ]) teoriškai įmanoma pakeisti kita fona, plg. *tsýpti, tšýpti – trýpti*. Dviejų fonemų junginiai afrikatas netikslinga būtų laikyti dėl to, kad abi teoriškai išskiriamos jų dalys yra suaugusios ir net skiriasi nuo [ts], [tš] junginių (plg. *bàc* – dial. *bàts* ‘batus’, *pàts* – š. pan. *pàcs* ‘pacas, pacus’). Afrikatų dalys neišskiria jokioje pozicijoje. Jų trukmė artima kitų priebalsių trukmei.

Bendrinėje kalboje afrikatos paprastai būna morfemų viduje, o priebalsių junginiai – morfemų sandūrose (skirtingose pozicijose). Fonologiskai afrikatas laikyti priebalsių junginiai neleidžia tik fonotaktikos taisyklės (Kliukienė 1997: 153–189).

Rytinės bei pietinės lietuvių kalbos šnektos, besiribojančios su slavų kalbomis, iš kitų lietuvių šnektau išsiskiria priebalsią įvairove: jų kietinimu, dzūkavimu. Uodegėnu šnektos priebalsiai [t'], [d'] prieš [i], [ie], [æ] verčiami [c], [dz] žymiai dažniau negu Ciskodo šnekoje ir Daūgpilio pietinėse apylinkėse (bet gal kiek rečiau negu gretimoje Breslaujōs–Āpsio šnekoje). Ta ypatybe šios šnektos skiriasi nuo [t'], [d'] neverčiančių Ciskodo ir Rimšės, Dūkšto, Palūšės, Ignalinos ir kitų šnektau.

Spėjama, kad abiejų tipų [t'], [d'] asibiliaciją sukélė stipri tų priebalsių palatalizacija, t. y. [c'], [dz'] atsirado prieš i tipo balsius vietoj [t'], [d'] (Zinkevičius 2002: 343). Mūsų nuomone, tai atsirado dėl gretimų slavų tarmių įtakos.

3.2. Priebalsių palatalizacija ir depalatalizacija

Visi priebalsiai, išskyrus visada minkštą (palatalinį, liežuvio vidurini) [j], yra kieti ir minkšti. Kietieji ir minkštieji priebalsiai skiriasi prieš užpakalinės eilės balsius. Čia yra jų relevantinė pozicija. Kietujų ir minkštujų priebalsių koreliacija neutralizuojama: 1) prieš visus priebalsius; 2) priešakinės eilės balsius; 3) žodžio gale. Pirimojoje pozicijoje priebalsiai būna kieti ir minkšti priklausomai nuo prieš juos esančio priebalsio (išskyrus /k/, /g/), antrojoje – tik minkšti, trečiojoje – kieti, pvz., *š'ir̩.sta* – *š'ir̩.s't'i*, *š'ir̩.sk*.

Baltų ir slavų kalbose (lietuvių, rusų ir t. t.) dažniau pasitaiko kietieji priebalsiai, kurie fonologiškai yra nežymetieji, o minkštieji priebalsiai – žymetieji. Pagal kai kuriuos eksperimentinius duomenis priebalsiai fonetiškai minkščiausi prieš šiuos balsius: [i·], [e·], [i], [e], [i·], [u], [ü], [a], [á] (balsiai išdėstyti mažėjančia priebalsių minkštinimo tvarka).

Plačiausiai paplitusi nuomonė, kad priebalsių minkštumas esas papildoma artikuliacija. Baltų prokalbėje pozicinio priebalsių minkštinimo nebuvo: tokia padėtis išlikusi latvių kalboje, silpnai priebalsiai minkštinti slavų prokalbėje (plg. Kuryłowicz 1956: 236–239; Zinkevičius 2002: 257–262; Urbanavičiūtė 1997: 159). Kituose naujesniuose darbuose priebalsių minkštinimas laikomas ne nauju, o kaip tik archaišku požymiu (Sawicka, Grzybowski 1999: 98–102; Sawicka 2001: 153–154). Slavų kalbose minkštujų priebalsių procentas yra nevienodas. Jis didėja einant iš pietvakarių į šiaurės rytus link baltų kalbų buvusio ir esamo ploto, atspindėdamas skirtingus priebalsių minkštinimo etapus.

Latvių kalbos priebalsiai į kietuosius ir minkštuosius neskirstomi, nes pastarųjų nedaug. Latvių kalbos priebalsiams (išskyrus latgalių tarmę) beveik neturi įtakos po jų esantys priešakinės eilės ir supriekšakėje balsai – pozicinis minkštumas čia nesusidarė. Latvių kalboje yra tik trys (ar dvi) kietujų ir minkštujų priebalsių poros: /l/ – /ll/, /n/ – /n/, /r/ – /r/ (suminkštintą /r/ vieni kalbininkai laiko savarankiška fonema, kiti – fakultatyviniu fonemos /r/ variantu, plg. Girdenis 2000; Kabelka 1987: 68 ir t. t.). Yra ir minkšti priebalsiai /k/, /g/.

Baltų ir slavų kalbose iš visų priebalsių išsiskiria /k/ ir /g/. Manoma, kad jie (gal ir /š/, /ž/, plg. Zinkevičius 2002: 261; Urbanavičiūtė 1997: 158) anksčiau už kitus priebalsius suminkštėjo prieš priešakinės eilės balsius, o tarp minkštujų priebalsių dėl veliarinės artikuliacijos išlaiko kietumą. Visos kitos priebalsių grupės lietuvių kalboje būna arba kietos, arba minkštos (šiuo požiūriu asimiliuojamos) ir labai skiriasi nuo gretimų slavų kalbų, kur (po redukuotų balsių išnykimo) prieš priebalsių gali sudaryti opoziciją kietieji ir minkštieji priebalsiai.

Spėjama, kad lietuvių kalbos priebalsiai iš esmės suminkštėjo tik XVII–XIX a. dėl rytų slavų kalbų įtakos (šio straipsnio autorius tuo abejoja, plg. Zinkevičius 2002: 261). Antrinė depalatalizacija lietuvių kalbos ploto pakraščiuose vyksta taip pat dėl gretimų kalbų įtakos. Dėl baltarusių kalbos poveikio išnyko ar nyksta minkštieji priebalsiai /r'/, /š'/, /ž'/, taip pat /č'/, /dž'/, /t'/, /d'/, dėl lenkų kalbos – taip pat /š'/, /ž'/, /č'/, /dž'/, /c'/, /dz'/, /r'/. Lietuvių šnektoms įtaką darė ir vokiečių, latvių kalbos.

Kietinamujų priebalsių skaičiumi išsiskiria trys pakraštinių lietuvių kalbos šnektų arealai: a) Uodegėnų, Kamojų, kur kietinama 17 (16) priebalsių ir po jų suužpakalėja 10 balsių, b) Pùnsko (atitinkamai iki 14 priebalsių ir 8 balsiai) ir c) Ąpso, Daūgpilio,

Ciskodo, Tverēčiaus–Vidžių, Kliukšionių šnektos, kur sukietai nuo 12 iki 10 priebalsių ir po jų kokybiškai pasikeičia nuo 6 iki 4 balsių.

Latgalos lietuvių šnektose (ypač Kraslavos rajone) gali sukietai beveik visi priebalsiai. Pagal kietinimo dažnumą ir pozicijas yra trys jų grupės: 1) /r/, /s/, /š/, /ž/ dažnai kietinami prieš visus priešakinės eilės ir supriekėjusius balsius; 2) /l/ ketas prieš /e/, /è/; 3) /c/, /č/, /d/, /dž/, /p/, /t/, /v/, /z/, kartais ir /b/, /g/, /k/, /m/, /n/ retkarčiais sukietai prieš [i], [e], [ā], [ū].

Latgalos lietuvių priebalsiai kartais yra kieti, o balsiai pastebimiai dar nepakitę, plg.: *pasižinā*, *ragējau*. Priebalsiai /r/, /s/, /š/, /z/, /ž/ ir kiti gali būti kieti ir priebalsių samplaikose prieš minkštajį priebalsį, plg.: *mīrtie* ‘mirti’, *marškin’ālei* ‘marškinėliai’, *geriesnū*, *pjāustie* ‘pjauštė’. Neretai išlieka ir minkštieji priebalsiai /c/, /č/, /r/, /s/, plg.: *gērc’i*, *dunc’ūs* ~ *danciūs* ‘dantis’, *túoč’ies*, *dur’im*, *nūmir’ie*, *r’iēkie* / *ryūēkie* ‘riekė, rėkė’, *s’āšasdašbūm* ‘šešiasdešimt’, *s’iediekit* ‘sédékit’. Minėtos ypatybės rodo, kad priebalsių (išskyruis /l/) kietinimas – nelabai senas reiškinys, iki šiol epizodiškai besiformuojančios dėl kitų kalbų įtakos.

Priebalsiai būna kieti ir minkšti, o balsiai – priešakiniai ir užpakaliniai absolutinėje žodžio pradžioje ir po nepriešakinį (kietujų) garsų. Kietieji bei minkštieji priebalsiai ir priešakiniai bei užpakaliniai balsiai sudaro savotišką „papildomą distribuciją“: priebalsiai būna minkšti prieš priešakinės eilės balsius (ir minkštuosius priebalsius), o priešakiniai balsiai eina po minkštujų priebalsių. Priebalsiai gali būti kieti ir minkšti po visų balsių (plg. *dāro*, *dār’ē*, *bī’ra*, *bī’rēs*), o priešakiniai ir užpakaliniai balsiai tariami prieš visus priebalsius. Dėl to palatalizacijos požymį įmanoma priskirti ir priebalsiams, ir balsiams (tenka svarstyti, kuriems tikslingiau). Be to, baltų ir slavų kalbose aprašytos dar dvi šios ypatybės interpretacijos: su priebalsiu [j] ir viršsegmentinė. Visos šios interpretacijos turi ir privalumų, ir trūkumų.

Priebalsinis interpretacijos tipas yra tradicinis, priimtas ir baltų, ir artimiausioms slavų kalboms.

Palatalizaciją priskyrus balsiams, būtų ekonomiškiau – vietoj 15 minkštujų priebalsių lietuvių kalbos fonologinė sistema pasipildytų tik 3 supriekėjusiais balsiais [ū], [ō], [ā].

Jotinė interpretacija daugiau tinka istoriškai (bet ir tai ne visais atvejais). Tarp lietuvių kalbos priebalsio ir užpakalinės eilės balsio išnykus jotui, atsirado kietujų ir minkštujų priebalsių koreliacija. Tarmės po lūpinių priebalsių išlaikė jotą žodžio pradžioje (plg. *bjaurūs*, *pjauti*), o vilniškiai, pietų žemaičiai, lietuvininkai, latviai – ir morfemų sandūroje, plg. *upe* ‘upė’ – *upju* ‘upių’. Jotinei minkštumo interpretacijai prieštarautų tokiu atveju išvedami keturių priebalsių žodžio pradžios junginiai, visiškai nebūdingi lietuvių kalbai, plg. */strjūkas/* ‘striukas’.

Kai nėra įtikinamų argumentų, kam palatalizacijos požymį priskirti – balsiams (būtų ekonomiškiau) ar priebalsiams (gramatiškai tikslingiau), – pasiteisintų šio požymio skyrimas ir viršsegmentiniam lygmeniui (prozodijai), nes šis požymis apima visą skieménį (ne vieną fonemą, o dvi, tris ar keturias, plg. *s’tr’ū-kis*) ir net du skiemenis (plg. *al’p’-t’i*, šiaurės panevėžiškių *ař’-kel’s* ‘arklys’ ir *ař-kels* ‘arklas’). Tokiu atveju geriau išprasmintamas priebalsių ir balsių abipusis ryšys, sumažinamas vos ne pusės priebalsių ir trečdalio balsių inventorius.

Prof. A. Girdenio (2000) nuomone, nė vienos šių keturių interpretacijų negalima laikyti „vienintele teisinga“. Fonologijos požiūriu jos visos yra pagrįstos ir visos leidžia tiksliai interpretuoti ir fiksuoти kalbos faktus. Bet ne visos šios interpretacijos vienodai reikšmingos. Kalbotyrai tenka rinktis tik vieną interpretaciją – įprastinę, nekomplikuojančią kalbos praktikos. Taigi tikslingiausia minkštumo požymį palikti lietuvių kalbos priebalsiams.

4. APIBENDRINIMAS

Lietuvių kalboje yra 10 balsių fonemų (6 ilgosios ir 4 trumposios) ir viena periferinė fonema (trumpoji [o]), vartojama tik svetimos kilmės žodžiuose. Juose retkarčiais pavartojoamas siauresnis balsio [e] fakultatyvinis variantas nesudaro nė vienos daugumos bendrinės kalbos ar kurios nors tarmės atstovų vartojamos minimaliosios poros.

Balsių kiekybę paprasčiau yra interpretuoti, priskiriant ją segmentiniams lygmeniui. Papildomų duomenų tam suteikia rytų aukštaičių tarmės, kurių balsių kiekybę labiau priklauso nuo kirčio. Laikomės nuomonės, kad supersegmentinė tam tikro fonologinio požymio interpretacija būtina tik tada, kai neįmanoma rasti fonemos – to reiškinio centro.

Dar daugiau priežasčių yra laikyti dvibalsius [ie], [uo] dviejų fonemų junginiais: jie iš dalies gali būti pakeičiami kitomis fonemomis (nors dėl to yra diskutuojama), dvibalsis [uo] gali skilti ir į du skiemenis. Pagal kai kuriuos paskutiniuosius instrumenčinius tyrinėjimus minėtieji dvibalsiai yra kiek ilgesni už ilguosius balsius. Laikydamišesi mažiausio inventoriaus principo, įtariamus segmentus laikome dviejų fonemų junginiais, kai tik įmanoma logiškiau, nuosekliau, sistemingiau aprašyti fonologinę sistemą.

Papildomoje distribucijoje yra balsio [e] platesnis variantas, dažnai tariamas prieš kietuosius priebalsius.

Bendrinėje lietuvių kalboje ir daugelyje tarmių dabar yra 45 priebalsiai, iš jų 31 fonema ir 14 periferinių fonemų, tariamų nesenuose skoliniuose ir jaustukuose, garsažodžiuose.

/	p	b	t	d		k	g
p'	b'<	t'	d'>		k'	g'	
	< c	dz	č	dž			
	c'	dz'>	č'	dž'			
<f>	s	z	š	ž	< x	h>	
<f'>	s'	z'	š'	ž'	< x'	h'>	
	v			j			
	v'						
	m		n				
	m'		n'				
	l						
	l'						
		r					
		r'	/				

Periferiniai priebalsiai [*t'*], [*d'*], [*f*], [*f'*], [*x*], [*x'*], [*h*], [*h'*] ir daugelis afrikatų (kaip ir periferinis balsis [ɔ]) būna tik nesenuose skoliniuose ir jaustukuose, garsažodžiuose.

Pagal skiriamuosius požymius – artikuliacijos būdą ir vietą – skiriama 9 priebalsių grupės: kietieji – minkštieji, duslieji – skardieji, sonantai – nesonantai, pučiamieji – nepučiamieji, nosiniai – burniniai, afrikatos – neafrikatos, lūpiniai – nelūpiniai, liežuvio priešakiniai – užpakaliniai, alveoliniai – dantiniai.

Kietieji bei minkštieji priebalsiai ir priešakiniai bei užpakaliniai balsiai sudaro savotišką „papildomą distribuciją“: minkštieji priebalsiai eina prieš priešakinės eilės balsius (ir minkštuosius priebalsius), o priešakiniai balsiai – po minkštujų priebalsių. Palatalizacijos požymis apima visą skiemę ir kartais net du skiemenis, plg. *al'p'-t'i*. Dėl to šią „asimiliaciją“ pagal minkštumą būtų galima priskirti ir supersegmentiniam lygmeniui. Minkštumo požymį paliki priebalsiams pagal tradiciją siūlome dėl to, jog šis sprendimas nekomplikuoja kalbos praktikos.

Periferinių lietuvių kalbos šnekų priebalsių kietinimą stimuliavo gretimos slavų kalbos.

Minkštosios afrikatos [*c'*], [*dž'*] gali būti laikomos ir riboto paplitimo fonemomis, ir dviejų fonemų junginiais. Abi jų dalys suaugę, fonetiškai gali nesutapti su junginiais [*ts*], [*tš*]. Afrikatų trukmė artima kitų priebalsių trukmei. Afrikatos [*c*], [*c'*], [*c̄*], [*dz*], [*dž*] bendrinėje kalboje panašios į periferinius priebalsius, o pietinėje ir rytinėje tarmėse yra minkštosios arba ketasios fonemos.

SUTRUMPINIMAI

LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, red. K. MORKŪNAS, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKT – *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*, red. E. GRINAVECKIENĖ, K. MORKŪNAS, Vilnius: Mintis, 1970.

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V., red. 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslas.

АТКОЧАЙТИЕ, Д. 2000: *Пиетъ южнославянской фонологической системы: произодия и вокализм*, докторская диссертация, Вильнюс: Вильнюсский педагогический университет.

БАРАНОВСКИЙ, А. 1898: *Заметки о литовском языке и словаре*, Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук.

BUCH, T. 1998: *Opuscula Lithuanica*. Wydał Wojciech Smoczyński, Warszawa: Uniwersytet Warszawski. (Baltica Varsoviensis, 1.)

ČEKMAN, V. A. 1975: О ютации в праславянском и балтийских языках. *Baltistica* 11 (1), 63–76.

GARDE, P. 1968: *L'accent*, Paris: Presses Universitaires de France.

GARŠVA, K. 1977: Akcentuacijos ir vokalizmo sąryšis šiaurės vakarų panevėžiškių tarmėje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 76–88.

GARŠVA, K. 2001: Bendrinės kalbos tarties problemos. Poliakovas, O., red., *Žmogus kalbos erdvėje*, Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinių fakultetas, 143–148.

GIRDENIS, A. 1967: Keturių lietuvių kalbos priebalsių minkštumo fonologinės interpretacijos. *Spalio revoliucija ir visuomenininiai moksmai Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 613–615.

GIRDENIS, A. 1968: Fakultatyviniai balsiai Mažeikių tarmėje. *Kalbotyra* 19, 51–54.

GIRDENIS, A. 1981: *Fonologija*, Vilnius: Mokslas.

GIRDENIS, A. 1983: *Теоретические основы литовской фонологии*, диссертация д-ра филол. наук, Вильнюс: ВГУ.

GIRDENIS, A. 1995: *Teoriniai fonologijos pagrindai*, Vilnius: VU.

- GIRDENIS, A. 2000: *Kalbotyros darbai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- GIRDENIS, A. 2001: *Kalbotyros darbai* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- GLUŠAK, T. S. 1966: К проблеме фонологической интерпретации дифтонгов. Шаумян, С. К., ред., *Исследования по фонологии*, Москва: Наука, 376–384.
- GORDINA, M. V. 1966: О различных функциональных единицах языка. Шаумян, С. К., ред., *Исследования по фонологии*, Москва: Наука, 172–183.
- HAMP, E. P. 1959: Buividze Lithuanian Phonemes. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 1–2, 195–202.
- HEESCHEN, C. F. E. 1968: *Einführung in die Grundprobleme der generativen Phonologie mit besonderer Berücksichtigung der litauischen Phonologie*: Inaugural-Diss. zur Erlangung der Doktorwürde, Bonn: Friedrich Wilhelms-Universität.
- HJELMSLEV, L. 1936–1937: Accent, intonation, quantité. *Studi Baltici* 6, 1–57.
- IVANOV, V. V. 1959: О прерывистой интонации в латышском языке. Sokols, E., ed., *Rakstu krājums. Veltijums akadēmīkam Prof. Dr. Jānim Endzelīnam...* Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 133–148.
- KABELKA, J. 1987: *Latvių kalba*, Vilnius: Mokslas.
- KACNEL'SON, S. D. 1966: *Сравнительная акцентология германских языков*, Москва–Ленинград.
- KAČIŪŠKIENĖ, G. 1982: Vakarinių šiaurės panevėžiškių balsių kiekybė ir jos fonologinė interpretacija. *Kalbotyra* 33 (1), 39–45.
- KAZLAUSKAITĖ, R. 2001: Žemutinio pakilimo balsai Pašušvio šnektoje. *Kalbotyra* 50 (1), 43–52.
- KAZLAUSKAS, J. 1966: Lietuvių literatūrinės kalbos diferencinių elementų sistema. *Kalbotyra* 14, 73–81.
- KAZLAUSKAS, J. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
- KAZLAUSKIENĖ, A. 2001: Šalutiniai kirčiai vakarų aukštaičių kauniškių tarmėje. *Kalbotyra* 50 (1), 53–66.
- KENSTOWICZ, M. 1969: *Lithuanian Phonology*. Ph.D. Thesis, Urbana (Ill.): University of Illinois.
- KENSTOWICZ, M. 1970: On the Notation of Vowel Length in Lithuanian. *Papers in Linguistics* 3 (1), 73–113.
- KENSTOWICZ, M. 1972: Lithuanian Phonology. *Studies in the Linguistic Sciences* 2 (2), 1–85.
- KLIMAS, A. 1970: Some attempts to inventory lithuanian phonemes. Magner, Th. F., Schmalstieg, W. R., eds., *Baltic Linguistics*, University Park–London: Pennsylvania State University Press, 93–102.
- KLIUKIENĖ, R., sud. 1997: *Lietuvių kalbos fonetikos skaitymai*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- KONDRATAS, B. 2001: *Lietuvių kalbos taisyklės*. Mokinio knyga, Vilnius: Presvika.
- KOSIENĖ, O. 1978: Utenskių tarmės balsinės fonemos. *Kalbotyra* 29 (1), 29–40.
- KURYŁOWICZ, J. 1956: *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław: Ossolineum.
- KUZNECOV, P. S. 1946: К вопросу о фонологии ударения. *Доклады и сообщения филологического факультета МГУ*, вып. 6, 12–17.
- KUZNECOV, P. S. 1970: О фонологической системе сербо-хорватского языка. Реформатский А. А. *Из истории отечественной фонологии*, Москва: Наука, 336–354.
- LESKAUSKAITĖ, A. 2001: *Pietvakarinių pietų aukštaičių vokalizmas: fonologinis ir eksperimentinis tyrimas*, daktaro disertacija, Vilnius: LKI, VDU.
- MARKEVIČIENĖ, Ž. 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai* 1, Vilnius: VU.
- MIKALAUSKAITĖ, E. 1975: *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*, Vilnius: Mokslas.
- PAKERYS, A. 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslas.
- PAKERYS, A. 1986, 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius: Mokslas.
- PALUBINSKIENĖ, E., ČERIENĖ G. 2001: *Lietuvių kalba 8 klasei*, Kaunas: Šviesa.
- PETKEVIČIENĖ, R. 1993: *Lietuvių kalbos dvigarsių sistema*, Šiauliai: ŠPI.
- RODIONOV, V. A. 2001: Литовский язык в школе академика Ю. С. Степанова. Кубрякова, Е. С., Янко, Т. Е., ред., *Язык и культура. Факты и ценности. К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова*, Москва: Языки славянской культуры, 421–434.

- SALYS, A. 1992: *Raštai 4*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- SAWICKA, J. 2001: *An outline of the phonetic typology of the Slavic languages*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- SAWICKA, J., GRZYBOWSKI, S. 1999: *Studia z palatalności w językach słowiańskich 1*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- SCHMALSTIEG, W. R. 1958: A Descriptive Study of the Lithuanian Verbal System. *General Linguistics* 3 (3) (Suppl.), 85–105.
- SCHMALSTIEG, W. R. 2001: Lithuanian and Indo-European Phonological Parallels. *Acta Linguistica Lithuania* 45, 145–150.
- SIRTAUTAI, J. V. ir V. V. 1999: *Lietuvių kalba. Vadovėlis 5 klasei*, Vilnius: Alma littera.
- SMOCZYŃSKI, W. 1978: Sporne problemy wokalizmu litewskiego. *Sprawozdania Oddziału Krakowskiego PAN za rok 1976*, 20 (2), 331–333.
- SMOCZYŃSKI, W. 2001: *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- STEPANOV, Ju. S. 1972: Ударение и метатония в литовском глаголе. *Baltistica*, 1 priedas, 169–183.
- SVECEVIČIUS, B. 1964: *Простые гласные (монофоны) современного литовского литературного языка: экспериментально-фонетическое исследование*, автореферат диссертации канд. филол. наук, Вильнюс: ВГУ.
- TEKORIUS, A. 1985: Zur phonologischen Wertung der litauischen Diphthonge. *Baltistica* 21 (2), 125–133.
- TRAGER, G. L. 1940: Serbo-Croatian Accents and Quantities. *Language* 16, 26–32.
- TRAGER, G. L. 1941: The Theory of Accentual Systems. Spier, L., Holowell, A.I., Newman, St. S., eds., *Language, Culture and Personality*, Menasha, 131–145.
- TROST, P. 1965: Two Remarks on Lithuanian Vocalism. *Acta Baltico-Slavica* 3, 183–185.
- TRUBETZKOY, N. S. 1929: Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 1, 39–67.
- TRUBECKOJ, N. S. 1960: *Основы фонологии*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- ULVYDAS, K. red. 1965: *Lietuvių kalbos gramatika 1. Fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis.
- URBANAVIČIŪTĖ, Ž. 1997: Kietieji ir minkštieji priebalsiai lietuvių literatūrinėje kalboje ir tarmėse. Kliukienė, R., sud., *Lietuvių kalbos fonetikos skaitiniai*, Vilnius, 154–159.
- VACHEK, J. 1936: Phonemes and Phonological Units. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 6, 235–239.
- VAITKEVIČIŪTĖ, V. 2001: *Lietuvių kalbos tarpes pagrindai ir žodynas*, Vilnius: Pradai.
- VITKAUSKAS, V. 1985: *Lietuvių kalbos tarpes žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- VITKAUSKAS, V. 2001: *Lietuvių kalbos tarpes žodynas*. Antrasis papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1975: Smulkmenos IX. *Baltistica* 11 (1), 36.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- ZINKEVIČIUS, Z. 2002: *Rinktiniai straipsniai 1*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Kazimieras Garšva
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva
kgarsva@takas.lt

Gauta 2002 04 04